

І. О. ХАРЬ

*Інна Олексіївна Харь, кандидат юридичних наук,
заступник завідувача кафедри ВНЗ «Національна
академія управління»*

ЗАГАЛЬНІ ПІДХОДИ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 241 КК УКРАЇНИ

Питання, що стосуються підходів до дослідження об'єктивної сторони злочину і, зокрема, передбаченого ст. 241 КК України, важливе з теоретичної і прикладної позицій та потребує подальшої розробки.

Питаннями об'єктивної сторони займалися такі вчені, як: В. Я. Тацій, М. Й. Коржанський, В. К. Матвійчук, А. А. Музика, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, та ін. Проте загальні підходи до дослідження об'єктивної сторони діяння, передбаченого ст. 241 КК України, не досліджувалися і не розроблялися.

Мета статті полягає в дослідженні загальних підходів до з'ясування об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 241 КК України.

Як відомо, є загальноприйнятим визнання того, що об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність встановлених кримінальним законом ознак, які характеризують зовнішній процес злочинного посягання¹. Зовнішні риси (ознаки) злочинного діяння відображено в законі. З усіх структурних частин складу злочину найбільше інформації, необхідної для кваліфікації діяння як злочину, містить об'єктивна сторона. Чітке описання ознак об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину є важливою передумовою дотримання законності у правозастосовній діяльності правоохоронних органів, оскільки притягнення особи до кримінальної відповідальності завжди пов'язано з встановленням у її поведінці конкретного суспільно-небезпечного діяння, про яке йдеться в Законі (ст. 241 КК).

Як свідчить вивчення вітчизняної та зарубіжної кримінально-правової літератури, проблемі об'єктивної сторони складу злочину як загальнотеоретичній і практичній присвячено значну кількість праць². Оскільки загальнотеоретичні питання, що стосуються зовнішньої сторони злочинного діяння, мають достатній ступінь розробки, на них можна не зупинятися, а перейти безпосередньо до проблеми даного дослідження. Необхідно уточнити складові стосовно загального вчення об'єктивної сторони складу злочину, дотримуючись в цьому питанні поглядів В. К. Матвійчука. До об'єктивної сторони слід віднести такі ознаки, як діяння (дія і бездіяльність), обстановка вчинення злочину, спосіб вчинення злочину, місце, час, знаряддя, засоби вчинення злочину та джерело злочинного діяння³.

Ознаки об'єктивної сторони складу злочину відтворено в загальних рисах в Законі (ст. 241 КК України). Як обов'язкові ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину передбачені: діяння (дія або бездіяльність), злочинні наслідки, необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що мають місце в діянні (коли йдеться про завдану шкоду), засоби та джерела вчинення злочину. Встановлення цих обов'язкових ознак об'єктивної сторони досліджуваного злочину має важливе не тільки наукове, а й прикладне значення.

Зовнішня сторона злочину, передбаченого ст. 241 КК України, як свідчить вивчення юридичної літератури, до цього часу не має свого достатнього дослідження, вона надто складана, має багатоаспектний характер та істотні дискусійні в юридичному плані моменти, які так чи інакше впливають на практику застосування норм і законотворчу діяльність та теорію кримінального права. Низка понять, якими користуються в існуючих джерелах для визначення обов'язкових ознак об'єктивної сторони складу злочину забруднення атмосферного повітря, мають цілком зрозумілі підстави такі, як: 1) спроба, при науковому обґрунтуванні, механічного перенесення заборон із спеціального нормативного акта про забруднення атмосферного повітря в кримінальний закон; 2) відсутність аналізу об'єктивної сторони аналізованого складу злочину і замість цього – прикре спрямування до трактування форм і видів забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря; 3) відсутність у роботах, присвячених цій темі, правил (критеріїв) відмежування знарядь від засобів вчинення цього злочину; 4) відсутність у працях такої тематики загрози (небезпеки) настання наслідків (ч. 1 ст. 241 КК України) та настання наслідків (ч. 2 ст. 242 КК України); 5) відсутність розуміння відмежування діяння (забруднення, інша зміна природних властивостей) від наслідків; 6) невстановлення такої ознаки об'єктивної сторони як місце вчинення злочину; 7) відхід від встановлення такої ознаки об'єктивної сторони складу злочину, як джерела забруднення атмосферного повітря.

Отже, завдання цього дослідження в межах, визначених підрозділом роботи, полягає в тому, щоб: а) врахувати позитивні моменти, котрі стосуються розкриття ознак об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину, послідовно їх визначити; б) користуючись загальним поняттям об'єктивної сторони складу злочину, зазначити сукупність передбачених ст. 241 КК України ознак, що характеризують зовнішні прояви досліджуваного суспільно-небезпечного діяння, а також властивих йому об'єктивних умов; в) розкрити і обґрунтувати обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 241 КК України; г) здійснити кваліфікацію діянь, передбачених ч. 1 ст. 241 КК України за ознаками об'єктивної сторони цього складу злочину.

Згідно з послідовністю висвітлення та опрацювання проблеми, необхідно зупинитися на визнанні позитивних сторін. Вони стосуються таких основних вимог: 1) при обґрунтуванні ознак об'єктивної сторони аналізованого складу злочину відштовхуватися від приписів кримінального закону (ст. 241 КК України); 2) безпосередньо аналізувати ознаки об'єктивної сторони цього складу злочину, а не описувати форми і види забруднення атмосферного повітря; 3) важливо розкрити загрози настання наслідків (в ч. 1 ст. 241 КК) та показати їх відмінність від наслідків цього діяння; 4) відрізнити такі діяння, як забруднення атмосферного повітря й іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря від наслідків; 5) встановити таку ознаку об'єктивної сторони цього складу злочину, як місце вчинення цього діяння; 6) настала необхідність розкрити і обґрунтувати таку ознаку об'єктивної сторони цього складу злочину, як джерела вчинення злочину.

Вищезгадані завдання, напрями і позитивні моменти допоможуть правильно назвати обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину забруднення атмосферного повітря. Такими є: 1) діяння; 2) злочинні наслідки прямо вказані в Законі (ч. 2 ст. 241 КК України); 3) необхідний причинний зв'язок між діяннями і наслідками, що настали (ч. 2 ст. 241 КК України); 4) засоби вчинення злочину; 5) джерела вчинення злочину.

На підставі вищезазначеного, з урахуванням недоліків, визначених під час аналізу сутності об'єктивної сторони злочинного забруднення атмосферного повітря і необхідності окреслення меж дослідження, можна запропонувати дефініцію зовнішньої сторони злочину, передбаченого ст. 241 КК України. Об'єктивна сторона такого злочину характеризується як бездіяльністю, так і активними діями, які наявні у визначених об'єктивних умовах, у певному місці, з визначених джерел, певними засобами (для ч. 1 ст. 241 КК) і діяннями та наслідками (загибель людей або інші тяжкі наслідки), а також необхідним причинним зв'язком між діяннями і зазначеними наслідками (для ч. 2 ст. 241 КК).

Проведений аналіз окреслює межі подальшого дослідження, проте є недостатнім для усвідомлення змісту ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 241 КК України. Можна дійти висновку, що в подальшому стосовно досліджуваної проблеми слід додатково розглянути ще такі питання: погляди на кримінально-правовій літературі на поняття об'єктивної сторони складу злочину забруднення атмосферного повітря; термінологію, якою користуються автори наявних публікацій, як вони її пояснюють та як вона співвідноситься з чинним КК України, а також із сучасною судовою практикою. Це викликано тим, що зовнішня сторона злочину, передбаченого ст. 241 КК України, надто складна, і як свідчить це дослідження, має багатоаспектний характер та суттєві дискусійні моменти, що так чи інакше впливають на практику застосування норм цієї статті та законотворчу діяльність.

В юридичній літературі існує безліч суперечливих поглядів на поняття об'єктивної сторони складу злочину забруднення атмосферного повітря. Автори по-різному характеризують ознаки об'єктивної сторони означеного складу злочину, а саме: зазначають, що це виражається в забрудненні атмосферного повітря (наприклад, А. М. Комісаров, М. І. Якубович, В. Д. Пакутін)⁴; використовують поняття «насичення» (наприклад, Б. А. Курінов)⁵; користуються при цьому такими термінами як «отруєння», так і «зараження» (наприклад І. М. Тяжкова)⁶; відзначають забруднення або іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря шляхом насичення його зазначеними в ч. 1 ст. 241 КК України речовинами і матеріалами, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей або для довкілля⁷; вважають, що об'єктивна сторона полягає в порушенні правил викиду в атмосферне повітря шкідливих речовин, відходів або інших матеріалів промислового виробництва внаслідок порушення спеціальних правил⁸; до об'єктивної сторони цього злочину відносять: а) діяння (порушення спеціальних правил); б) настання наслідків у вигляді забруднення або іншої зміни природних властивостей атмосферного повітря; в) створення загрози (небезпеки) для життя і здоров'я людей чи довкілля; г) причинний зв'язок між діянням (забрудненням або іншою зміною природних властивостей атмосферного повітря) і станом небезпеки для життя, здоров'я людей чи довкілля⁹; характеризують об'єктивну сторону діянням (дією чи бездіяльністю), наслідками і причинним зв'язком між діянням і наслідками¹⁰; мають на увазі викид в атмосферу шкідливих для здоров'я людей відходів промислового виробництва (диму, пилюки, газів, хімічних речовин)¹¹.

Необхідно зазначити, що А. М. Комісаров, В. Д. Пакутін, М. І. Якубович необґрунтовано обмежують об'єктивну сторону досліджуваного злочину лише забрудненням атмосферного повітря, що не відповідає її описанню в ст. 228 КК України 1960 р., і в ст. 241 КК України 2001 р. Не можна повністю погодитися з Б. А. Куріновим щодо трактування об'єктивної сторони такого складу злочину, оскільки насичення - лише один з можливих способів забруднення атмосферного повітря і не охоплює інші ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 241 КК України. Слід зазначити, що у визначенні об'єктивної сторони зазначеного діяння зробив подальші кроки Е. М. Жевлаков, який виокремлює із зовнішніх ознак такі: діяння, забруднення, засоби забруднення і наслідки цього злочинного діяння. Проте більше імпонує позиція Н. О. Лопашенко щодо об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину, адже вона називає діяння, наслідки і необхідний причинний зв'язок між діянням і наслідками, що настали, але змішує наслідки з діянням. Має також певні вади думка С. Б. Гавриша щодо описання об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 241 КК України (позитивним у поглядах цього вченого є те, що він чітко виділяє дію або бездіяльність), як негатив, то він як наслідки називає забруднення або іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря. Проте, у Законі не криміналізується забруднення або інша зміна природних властивостей атмосферного повітря і це є діянням, а не наслідками. До позитивного з позиції цього вченого слід віднести перелік засобів вчинення цього злочину та вказівка на можливі джерела забруднення атмосферного повітря, хоча він, з точки зору об'єктивної сторони, їх ніяк не називає.

Не переконлива точка зору В. І. Антипова щодо об'єктивної сторони злочинного забруднення атмосферного повітря, адже, правильно називаючи основні ознаки зовнішньої сторони як діяння, цей фахівець діяння зводить до порушення правил охорони атмосферного повітря, а настання наслідків змішує з формами діяння, хоча в загальному переліку наводить наслідки, які передбачені законом. Також неповна і позиція І. М. Тяжкової, адже вона в своєму описанні об'єктивну сторону цього складу злочину зводить лише до забруднення. Крім того, вона користується при цьому термінами «отруєння», «зараження», таким чином протиставляючи забруднення отруєнню і зараженню. Натомість і О. О. Дудоров також при описанні об'єктивної сторони злочину забруднення атмосферного повітря обмежується таким діянням, як забруднення, хоча водночас називає іншу зміну природних властивостей атмосферного повітря і чомусь використовує термін «насичення», що охоплює таке діяння, як забруднення.

Різноманітна палітра понять, що використовують автори для зазначення складу злочину забруднення атмосферного повітря, має такі основні підстави та обґрунтування: 1) ознаки по-різному описані в диспозиціях статей, що передбачають відповідальність за це діяння в кримінальних кодексах різних країн; 2) викликано неоднозначним сприйняттям зазначених у Законі (ст. 241 КК) ознак «забруднення», «інша зміна природних властивостей атмосферного повітря», як діяння або як наслідків вчинення злочину; 3) різне тлумачення таких понять, як «забруднення атмосферного повітря», «інша зміна природних властивостей атмосферного повітря» у юридичній та спеціальній літературі, що стосується досліджуваних проблем; 4) відхід законодавця від необхідності включення до ст. 241 КК України такого діяння як засмічення; 5) не включення до поняття забруднення теплового або звукового забруднення атмосферного повітря тощо.

У контексті зазначеного вище, враховуючи згадані міркування і напрями, а також точки зору та існуючу судову практику, – усе це дасть змогу правильно визначити обов'язкові ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 241 КК України та розкрити їх зміст.

¹ Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юрид. вузів і фак. / За ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К.: Юрінком Інтер, 1997. – 512 с. – С. 133.

² *Пионтковский А. А.* Объективная сторона состава преступления / А. А. Пионтковский // Курс советского уголовного права: Часть общая. В 6-ти томах / Редкол.: А. А. Пионтковский и др. – М.: Наука, 1970. – Т. 2. – С. 131-183; *Кудрявцев В. Н.* Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М.: Государственное изд-во юрид. литературы, 1960. – 244 с. – С. 128-143; *Гришаев П. И.* Объективная сторона преступления / П. И. Гришаев // Советское уголовное право: Часть общая: Учебное пособие. – М.: ВЮЗИ, 1961. – 147 с. – С. 5; *Бажанов М. И.* Объективная сторона преступления / М. И. Бажанов // Уголовное право УССР. Часть Общая: Учебник [Ю. В. Александров, А. Ш. Якупов, М. И. Бажанов и др.]; под ред. В. В. Сташиса, А. Ш. Якупова. – К.: Вища школа, 1984. – С. 81.

³ *Матвійчук В. К.* Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально – правове та кримінологічне дослідження): Монографія / В. К. Матвійчук. – К.: Азимут-Україна, 2005. – 464 с. – С. 213-214.

⁴ *Комиссаров А. Н.* Преступления, посягающие на рациональное использование и охрану воды и воздуха / А. Н. Комиссаров // Советское уголовное право. Особенная часть / Н. В. Васильев, М. А. Гельфер, П. И. Гришаев и др; под ред. П. И. Гришаева, Б. В. Здравомыслова. – М.: Юрид. лит., 1988. – С. 329; *Якубович М. И.* Преступления против общественной безопасности, общественного порядка и здоровья населения / М. И. Якубович // Советское уголовное право. Часть Особенная. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 500; *Пакутин В.* Ответственность за незаконную порубку леса / В. Пакутин // Соц. законность. – 1978. – № 11. – С. 40.

⁵ *Куринов Б. А.* Комментарий к ст. 223 УК РСФСР / Б. А. Куринов // Комментарий к Уголовному кодексу РСФСР. – М.: Изд-во юрид. лит., 1980. – С. 423.

⁶ *Тяжкова И. М.* Преступления против природных богатств / И. М. Тяжкова // Советское уголовное право. Особенная часть: Учебник под ред. Г. А. Кригера, Б. А. Куликова, Ю. М. Ткачевского. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982 – С. 267.

⁷ *Дудоров О. О.* Злочини проти довкілля / О. О. Дудоров // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. С. 643.

⁸ *Гавриш С. Б., Корчева З. Г.* Злочини проти довкілля / С. Б. Гавриш, З. Г. Корчева // Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар; [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.]; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Концерн «Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – С. 670.

⁹ *Антипов В. І.* Коментар до ст. 241 КК України / В. І. Антипов // Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С. С. Яценка. – К.: А.С.К., 2002. – С. 536.

¹⁰ *Лопашенко Н. А.* Экологические преступления: Учеб. пособие / Н. А. Лопашенко. – СПб.: Юридический центр Прес, 2003. – 799 с. – С. 509.

¹¹ *Жевлаков Э. Н.* Экологические преступления и экологическая преступность: учеб. пособие / Э. Н. Жевлаков. – М.: Белые альвы, – 1996. – 93 с. – С. 42.

Резюме

У статті досліджено загальні підходи до з'ясування об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 241 КК, пропонується власне бачення цього пошуку.

Ключові слова: об'єктивна сторона складу злочину, забруднення атмосферного повітря, інша зміна природних властивостей атмосферного повітря, місце вчинення злочину, джерело вчинення злочину.

Резюме

В статье исследуются общие подходы к уяснению объективной стороны состава преступления, предусмотренного ст. 241 УК Украины, предлагается свое видение этого поиска.

Ключевые слова: объективная сторона состава преступления, загрязнение атмосферного воздуха, место совершения преступления, источник совершения преступления.

Summary

In article it is investigated the general approaches to explanation of the objective party of structure of the crime provided by item 241 KK of Ukraine, the vision of this search is offered.

Key words: the objective party of structure of a crime, pollution of atmospheric air, a place of commission of crime, a source of commission of crime.

Отримано 8.10.2010

О. Г. ЯНОВСЬКА

Олександра Григорівна Яновська, кандидат юридичних наук, доцент ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ТИПОЛОГІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Сучасна кримінально-процесуальна політика в Україні здійснюється в умовах реформування кримінально-процесуального законодавства. Однак її успіх залежить не лише від якості законодавства, що змінюється, а й від ефективності його застосування. За умови забезпечення законних прав та інтересів учасників кримінального судочинства пошук законодавчих засобів протистояння злочинності залишається основною стратегією реалізації кримінально-процесуальної політики.

З огляду на це, найважливішим результатом судової реформи в Україні має бути становлення змагальної судової системи, що є характерним саме для правової держави з її розвинутими суспільними інститутами захисту прав людини. 28 квітня 1992 р. Верховною Радою України було схвалено «Концепцію судово-правової реформи в Україні», в якій «створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства» та перебудова судової системи були проголошені головною метою судово-правової реформи. Дана Концепція визначила необхідність радикального реформування матеріального та процесуального законодавства, деїдологізацію і наповнення його гуманістичним змістом¹.

Сучасний стан здійснення правосуддя в Україні змушує знов і знов звертатись до глибокого теоретичного осмислення основних засад функціонування судової системи в державі. Основна мета судочинства – сприяння реалізації фізичними та юридичними особами, в тому числі і державою в цілому, їх прав, захисту законних інтересів вказаних осіб та відновленню вже порушених прав та свобод, а також забезпечення виконання суб'єктами правовідносин своїх нормативно визначених обов'язків. Проблемні питання виникають саме на шляху досягнення зазначеної мети.

Погляди вчених на соціальну сутність судочинства та необхідну для цього організацію процедури склались у вчення про типи, форми та види кримінального процесу або типологію кримінального судочинства.

Проблему типології кримінального судочинства досліджували і дореволюційні вчені, такі як І. Я. Фойницький, Н. Н. Розін, П. І. Люблинський. Пізніше цю проблему підіймали в своїх роботах Н. Н. Полянський, М. С. Строгович, В. П. Нажимов, Ю. В. Мещеряков, І. Л. Петрухін, В. М. Савицький, А. М. Ларін, М. М. Михеєнко. Останніми десятиріччями значний внесок у розвиток вчення про форми і типи кримінального судочинства зробили такі російські вчені, як А. В. Смірнов, К. Б. Калиновський, С. Д. Шестакова та вітчизняні науковці В. Т. Маляренко, Л. М. Лобойко, М. А. Маркуш.

Однак, незважаючи на звернення багатьох вчених до цієї проблематики, з питань класифікації різних форм кримінального судочинства та значення змагальності як критерію їх розмежування ще довго не вщухнуть наукові суперечки. Про гостру дискусійність питання розглянутої теми свідчить «розкид» у термінології. У відповідних розділах сучасних підручників не наведено ні поняття типів, форм, видів судочинства, ні їхню систематизацію. У ліпшому разі вказують «основні види» й їхні деякі ознаки. Практично повна відсутність навчальної літератури з питань типології є однією із причин «неосвіченості» й «непоінформованості» багатьох юристів.

Водночас вивчення типології кримінального судочинства набуває вирішального значення у зв'язку із необхідністю з'ясування соціальних причин реформування сучасного вітчизняного кримінального судочинства.